
ALAPINTÉZMÉNYEK

PACZOLAY PÉTER

Az alkotmánybíráskodás modelljei és az Európai Unió

A dolgozat célja annak – a történetiségre is tekintettel levő – bemutatása, hogy az alkotmánybíráskodást az Európai Unió mely országai fogadták el politikai rendszerük alapintézményeként, és milyen szerepet játszik az alkotmánybíróság a politikai rendszerben. Ehhez viszonyítom a továbbiakban az uniós csatlakozásra pályázó országok alkotmánybírási megoldásait. Nem tekintem e helyütt feladatomnak a magyar Alkotmánybíróság szerepének és működésének részletes elemzését; csak jelzem, a többi bíróság értékeléséhez használt kritériumok alapján, az intézmény nemzetközi összehasonlításban is figyelemre méltó sajátosságait. Ezek alapján kijelölhető a magyar Alkotmánybíróság helye az európai alkotmánybíráóságok között.

Végül azt a problémakört vázolom, hogy az esetleges uniós csatlakozás a magyar Alkotmánybíróság helyzetét egyes kérdésekben (amilyen a közösségi bírósághoz való viszony, a közösségi jog és az alkotmány hierarchiája) számottevően befolyásolni fogja.

NEMZETKÖZI ÁTTEKINTÉS – ALKOTMÁNYBÍRÁSKODÁS AZ UNIÓ ORSZÁGAIBAN

Azt az alkotmányos rendszerek történetében korábban példa nélküli megoldást, hogy a törvények alkotmányosságát bíróság felülvizsgálhassa, az amerikai Legfelsőbb Bíróság, a Supreme Court híres 1803. évi döntése vezette be (amerikai jogi terminológia szerint ez a *judicial review*).¹ John Marshall főbíró érvelése szerint a közönséges törvények felett álló írott alkotmánytól elválaszthatatlan a *judicial review* intézménye. Valójában a 19. századi európai alkotmányfejlődés egésze ellentmond ennek az általánosításnak (Currie 1988:16). A népszuverenitás elvét és a parla-

menti szupremáciát valló európai országok hosszú ideig ellenálltak annak a gondolatnak, hogy a törvényhozás hatalmát bírói úton korlátozzák. A második világháború óta azonban úgy tűnik, hogy Marshall bíró véleménye egyre általánosabb igazsággá válik. Sommásan az állapítható meg, hogy az utóbbi évtizedekben a törvényhozás valamilyen bírói kontrollja a legtöbb európai jogállamban meghonosodott. Ez szorosan kapcsolódik ahhoz a tendenciához, hogy az írott alkotmányt a kormányzatot korlátozó dokumentumnak tekintik, és elismerik felsőbbségét (Friedrich 1955:13–15). Szembetűnő, hogy mennyire meghonosodott az alkotmánybíráskodás azokban az európai országokban, ahol korábbi diktatúrákból a demokráciába való átmenet során létesítették az intézményt (a német, olasz, spanyol, portugál tapasztalatokra lehet utalni elsősorban).

Az alkotmánybíráskodásnak a második világháború utáni európai elterjedése a tagadhatatlan amerikai hatás ellenére (amely felismerhető volt nemcsak az elméleti minta adásában, hanem a háborúban vesztes államoknak a demokrácia irányába való fejlődését célzó politikai nyomásban is), sajátos európai szervezeti modellt követett. Ezt a szakirodalom osztrák modellnek nevezi, mert először Ausztria 1920. évi alkotmánya tartalmazta azt a – neves jogfilozófus, Hans Kelsen által megfogalmazott – megoldást, amely egyetlen speciális bíróság feladatává tette a törvények alkotmányossági felülvizsgálatát. Kelsen (1988:41–49) szerint a jogrend jogi normák hierarchikus rendszere. A pozitív jog legmagasabb fokát megtestesítő alkotmánnyal ellentétes rendelkezéseket meg kell semmisíteni. Az alkotmányellenes törvények megsemmisítését a parlamenttől és minden más állami szervtől független alkotmánybíróságra kell bízni (Kelsen 1928).

A két rendszer közti alapvető eltérés, hogy az amerikai rendszer decentralizált, valamennyi bíróság jogosult az alkotmányossági felülvizsgálatra, ezzel szemben az „osztrák” modell centralizált, vagyis egyetlen bírói testület kizárólagos hatásköre a törvények alkotmányosságának megítélése. További sajátosság, hogy a decentralizált rendszerben az alkotmányossági kérdések rendes bírósági eljárás keretében, esetileg (*incidenter*) merülnek föl: konkrét normakontroll, az osztrák modellben pedig erre feljogosított állami szervek sajátos indítványára, általánosságban: absztrakt normakontroll (Cappelletti 1971:46–71). A legtöbb európai ország az osztrák modellt követi. Nagy-Britannia, Hollandia és Finnország továbbra is elutasítja a törvényhozás bírói ellenőrzésének gondolatát.

Az európai alkotmánybíróságok sokkal inkább politikai szervek, mint az amerikai Supreme Court, amely végül is a rendes bírói szervezet csúcsán helyezkedik el. Az amerikai megoldást egyik európai ország sem vette át (Friedrich 1967:78, 96). Az elkülönült alkotmánybíróság e szervezet politikai jellegének nyílt elismerését jelenti (Cappelletti 1971:53). Ez a megoldás szakít azzal a hagyományos pozitívista elképzeléssel, amely mereven elválasztja a jog és a politika világát (Schweitzer 1984:98). Az eljárás igen sok esetben, van ahol kizárólag, politikai szervezetek, testületek, állami tisztségeket betöltő személyek indítványára indul. Az Egyesült Államokban, ahol a bíróság konkrét jogvitában dönt,

többnyire a komplex problémának csak egyetlen szegmentje kerül elbírálásra, míg az absztrakt normakontroll során az európai alkotmánybíróságok a kérdéskör egészét tehetik mérlegre. Az európai alkotmánybíróságok némelyikének sajátos hatásköre, a törvény kihirdetését megelőző preventív normakontroll (a francia Alkotmánytanács hatáskörét ez tölti ki) pedig már kifejezetten politikai jellegű, hisz majdnem a törvényhozási folyamat részévé teszi a testületet. Ezek után nem véletlen, hogy az európai alkotmánybírák zöme fenntartásokkal él az amerikai politikai kérdések doktrínájához hasonló teóriákat illetően.

A *political question doctrine* azért is hiányzik az európai alkotmánybíróságok eszköztárából, mert az Amerikában ahhoz kapcsolódik, hogy a bíróság bizonyos kérdéseket bírói úton elbírálhatalannak nyilvánít. Az európai alkotmánybíróságoknak minden eljárásjogilag megfelelően feltett kérdésre érdemi választ kell adniuk (Geiger 1980:21). Az a tény, hogy valamely jogszabály kimondottan politikai kérdést szabályoz, nem ad alapot arra, hogy az alkotmánybíróság ne foglalkozzon vele (Leibholz 1965:299). Az európai típusú alkotmánybíróság politikai szerv, amely a törvényhozó és végrehajtó hatalomhoz hasonlóan részt vesz a politika alakításában. Részvétele azonban több szempontból korlátozott. Először is a jogalkalmazás révén befolyásolja a politikát. Hatása nem közvetlen, hanem az alkotmányjog szűrőjén keresztül érvényesül. Végül, míg a politikai döntéshozatal rendkívül komplex célokat vesz figyelembe – a gazdaságpolitikától a külpolitikáig –, az alkotmánybíróságok egyedüli szempontja az alkotmányosság (Leibholz 1965:6–8). E bíróságok hatáskörének megállapításakor eleve tekintetbe vették politikai jellegüket. Ez igaz elsősorban a francia Alkotmánytanácsra, mely kizárólag „politikai” alkotmánybíráskodást folytat, mert hatásköre csak a még el nem fogadott törvények alkotmányosságának megítélésére szorítkozik. De a többi európai alkotmánybíróság is politikai jellegű testület. Különösen áll ez azokra a testületekre, amelyek rendelkeznek a két leghatásosabb hatáskörrel: a preventív normakontroll és az absztrakt alkotmányértelmezés jogával.

Az alkotmánybíróság léte nem olyan követelménye az uniós tagságnak, mint némely más alapvető intézményé, ugyanakkor a tagországok többsége az alkotmánybíráskodás valamely megoldását ismeri. Miért van szükség a törvények alkotmányossági felülvizsgálatát végző intézményre?

Közelebbről megvizsgálva az egyes Európai Unió tagországok alkotmánybírósági megoldásait, szembevetendő a konkrét országok megoldásai közötti különbség. A következőkben röviden áttekintem az alkotmánybíráskodás helyét az uniós országok politikai rendszerében. Ehhez három szempontot veszek figyelembe. Meghatározó tényezőnek tekintem a testület hatáskörét, amely egyben hatalmának legfontosabb mutatója. A hatáskör ismertetése jórészt normatív és leíró jellegű, de az alkotmányos hatásköri szabályok sok esetben a gyakorlattól függenek. A másik szempont a bírák választásának módja, ugyanis ez az a pont, ahol a politika közvetlenül érintkezik az alkotmánybírósággal. Végül röviden idézek az alkotmánybíróságok politikai szerepére vonatkozó értékelésekből.

a) A modell és a nagy generáció

Az alkotmánybíráskodás európai típusát tulajdonképpen három ország alapozta meg: Ausztria, ahol legelőször és a többi országot évtizedekkel megelőzve alakult meg ez az intézmény; a Német Szövetségi Köztársaság, amely a legnagyobb tekintélyt vívta ki magának a kontinens alkotmánybírószékai közül, és nagy hatást gyakorolt más országok hasonló testületeire; és Olaszország Alkotmánybírószéke a maga igen kifinomult értelmezési technikáival. Ezért érdemes e három alkotmánybírószék hatáskörét, illetve a bírák választásának módját megvizsgálni részletesebben. Az alkotmánybírószékeknek a politikai rendszerben betöltött szerepét megítélésem szerint ez a két tényező határozza meg leginkább.²

Az osztrák Alkotmánybírószéket (*Verfassungsgerichtshof*) az 1920. októberi Szövetségi alkotmány hozta létre. A bíróság története a második világháború végéig meglehetősen viharos volt, hatáskörét 1925-ben, majd 1929-ben módosították, 1933-ban megszüntették, szerepét részben a Szövetségi Bíróság vette át, majd Ausztria megszállásával, 1938-ban ennek a működése is véget ért. Az Alkotmánybírószék működését 1945 októberében állították vissza.

A testület 14 rendes és 6 helyettes tagból áll. A bírákat a szövetségi elnök nevezi ki a kormány, az alsóház és a felsőház megfelelő arányok szerint tett javaslatára. A bírák annak az évnek a végéig szolgálnak, amelyben betöltik hetvenedik életévüket. Ez az intézkedés biztosítja a folytonosságot, egyes bírók akár harminc évig is a testület tagjai maradhatnak.

A testület hatásköre sokrétű. Az alkotmány tizenöt szakasza telepíti az Alkotmánybírószékre hatáskört, az amelyet 1975. évi alkotmánymódosítás – a parlament mindkét házának egyhangú szavazatával – jelentősen kibővített. Alapvető feladata persze mindenkor a törvények alkotmányossági vizsgálata. Ennek módozatai igen változatosak. A Bíróság jogosult bizonyos esetekben az előzetes normakontrollra (abban a kérdésben, hogy valamely törvényhozási vagy közigazgatási döntés a szövetség vagy a tartomány hatáskörébe tartozik-e); a törvények alkotmányosságának utólagos vizsgálatára, mégpedig különböző eljárásokban az indítványozóktól függően, ezek lehetnek tartományi kormányok, bíróságok, parlamenti képviselők, bizonyos esetekben magánszemélyek. Az Alkotmánybírószék továbbá ítélettel dönt a közigazgatási hatóságok határozatai ellen benyújtott panaszok tárgyában, amennyiben a panaszos azt állítja, hogy a határozat folytán alkotmányjogilag biztosított jogában, vagy törvényellenes rendelet, alkotmányba ütköző törvény, illetve jogellenes államszerződés miatt jogaiban sérelmet szenvedett. Ilyen panasznak csak a közigazgatási perorvoslatok kimerítése után, az utolsó fokon kiadott közigazgatási határozat kézbesítésétől számított hat héten belül van helye.

Külön figyelmet érdemel az Alkotmánybírószék lehetősége olyan törvény alkotmányossági vizsgálatára, amely valamely határozata alapjául szolgál.

A törvények alkotmányossági vizsgálatán túl is számos hatásköre van a testületnek, egyebek között bezölti a választási bíróság, hatásköri bíró-

ság (a szövetség és a tartományok közötti hatalommegosztási ügyekben), közigazgatási bíróság szerepét, és dönt a vezető állami tisztségviselőkkel szemben felelősséget megállapító eljárásokról.

Az európai alkotmánybíróságok egyik legtekintélyesebb kritikusa szerint az osztrák Alkotmánybíróság a politikai rendszerre gyakorolt hatásával hármass feladatot teljesít: az ellenzéknek védi azzal, hogy a többséget az alkotmány tiszteletére szorítja, ezzel „kiegyenlíti a többség és a kisebbség közötti hatalmi különbséget, ami megkönnyíti az ellenzéknek, hogy visszaszerezze a hatalmat”; véd minden politikai és szociológiai kisebbséget; végül ésszerűsíti a politikailag motivált jogalkotási döntéseket (Favoreu 1995:81).

A német Szövetségi Alkotmánybíróság (Bundesverfassungsgericht)

Az NSZK Alkotmánybíróságának felállítására 1951-ben került sor. A testületet alkotó két szenátus 8–8 tagból áll. Együttes ülést csak kivételesen tartanak, mert hatáskörük elhatárolt. Emellett három bíróból álló tanácsok is működnek 1956 óta, amelyek kezdetben csak azt állapították meg, hogy nem megengedett alkotmánypanaszt nyújtottak be. Az 1986. január 1-jével hatályba lépett alkotmánybírósági törvénymódosítás az Alkotmánybíróság tehermentesítését szolgálta, többek között e háromtagú bizottságok hatáskörének bővítésével. Helyt adhatnak egyhangú határozattal az alkotmánypanaszoknak, ha az nyilvánvalóan megalapozott, mert az érintett alkotmányjogi kérdést az Alkotmánybíróság korábban már eldöntötte.

Az Alkotmánybíróság bíráinak felét (8 bíró) a Szövetségi Tanács (amely a tartományok kormányainak 3–5 képviselőjéből áll) választja, a másik felét a képviselőház, a Szövetségi Gyűlés. A Bundesrat teljes ülésen, közvetlenül és minősített többséggel választja meg őket. A Bundestag helyett egy, a képviselők pártaránya alapján kijelölt 12 tagú testület választ. Hatan a szövetségi legfelsőbb bíróságok tagjainak sorából kerülnek ki.

A bírák 12 év időtartamra, maximum 68 éves korukig kapják megbízásukat.

A hatásköröket alapvetően a Grundgesetz szabályozza. A fontosabbak:

- alkotmányértelmezés hatásköri kérdésekben;
- absztrakt normakontroll (szövetségi vagy tartományi törvény összhangja az alaptörvénnyel, illetve a tartományi törvény összhangja a szövetségi törvénnyel);
- konkrét normakontroll (valamely bíróság, ha a döntését befolyásoló törvényt alkotmányellenesnek ítéli, eljárását felfüggeszti, és az Alkotmánybíróság döntését kéri);
- alkotmánypanasz: alkotmányjogi panaszt bárki emelhet, ha a közhatalom megsértette valamely alapvető jogát (a panasz irányulhat közvetve vagy közvetlenül törvény ellen, szövetségi vagy tartományi hatóság cselekménye vagy mulasztása ellen, és bírósági határozat ellen);

- a szövetség és a tartományok közötti összeütközések;
- az alaptörvény értelmezésének egységessége a tartományi alkotmánybíróságok joggyakorlatában;
- választási bíraskodás;
- a köztársasági elnök elleni eljárás az alaptörvény vagy más szövetségi jogszabály szándékos megsértése miatt;
- szövetségi bírák eltávolítása tisztségükből az alaptörvény elveinek megsértése miatt;
- olyan politikai pártok alkotmányellenességének megállapítása, amelyek céljaikkal vagy tagjaik magatartásával a szabad demokratikus alaprend csorbítására vagy megszüntetésére törekuszenek, illetve az NSZK helyzetét veszélyeztik, alkotmányellenesek;
- a helyi önkormányzatok jogainak védelme.

A német szövetségi Alkotmánybíróság működése kapcsán figyelmeztetnek a legtöbbször arra, hogy – miután napjainkban a törvényhozás többsége és a kormány homogén hatalmi blokkot alkot – a kormány ellenőrzésének egyetlen lehetséges módja az alkotmánybírósági kontroll. Erre a következtetésre jutott egyébként a hatalommegosztás aktuális kérdéseinek összehasonlító tanulmányozása után az Európai Alkotmánybíróságok Konferenciája is 1996-ban.

Az olasz Alkotmánybíróság (*Corte Costituzionale*) intézményét már az 1947. évi alkotmány szabályozta. Csaknem egy évtized telt el, mielőtt az Alkotmánybíróság ténylegesen is megkezdte működését, és megtartotta első nyilvános ülését 1956 áprilisában. A testület működése során gyakran összetűzésbe került a törvényhozással és a rendes bírói szervezet csúcán álló Semmitűszékkel. A törvényhozásnak az Alkotmánybíróság elleni legdurvább támadása az volt, amikor 1967-ben az alkotmánybírák jogállását, főleg hivatali idejét a bírák számára kedvezőtlen módon megváltoztatta.

Az olasz Alkotmánybíróság 15 tagból áll. A bírák egyharmadát a köztársasági elnök nevezi ki, egyharmadát a parlament két házának együttes ülése választja, egyharmadát a különböző felsőbíróságok választási kollégiumai.

A megbízatás időtartama (1967 óta az eredeti 12 év helyett) 9 év, nem hosszabítható.

A testület hatásköre négy fő csoportra osztható:

- normakontroll: az állam és a régiók törvényei és törvényerejű jogszabályai alkotmányosságával összefüggő vitás kérdések;
- hatásköri viták eldöntése az államhatalmi szervek között; továbbá az állam és a régiók, illetve az egyes régiók között;
- az alkotmány alapján a köztársaság elnöke és a miniszterek ellen emelt vádak ügyében döntés;
- a népszavazás iránti kérelmek törvényességének elbírálása.

A normakontroll általában utólagos, kivéve egyes tartományi törvényeket esetében, amelyek előzetes vizsgálatát a kormány kérheti. A normakontroll – a német megoldáshoz hasonlóan – lehet konkrét vagy absztrakt.

Ha az Alkotmánybíróság megállapítja egy törvény vagy törvényerejű aktus alkotmányellenességét, az a döntés közzétételét követő napon hatályát veszti.

Az olasz Alkotmánybíróság működésének több mint 40 éve alatt keletkező tekintélyt és tiszteletet vívott ki az alkotmányos szervek között, és az állampolgárok szélesebb rétegei előtt is. Favoreu (1995:102) szerint a testület feladata – az alkotmányos értékek rovására akár szélesebb társadalmi megegyezéssel kötött politikai alkukkal szemben – az alapjogok védelme.

b) A második hullám

Az alkotmánybíróságok második hullámába tartozó spanyol és portugál testület az első csoportba tartozó országok mintái alapján, az ország általános demokratizálódása során alakultak meg, mint olyan intézmények, amelyekhez nagy reményt fűztek a jogállammá való átalakulás során – és e remények teljesültek is.

Spanyolországban az 1980 óta működő Alkotmánybíróság főbb hatáskörei között szerepel a jogszabályok alkotmányossági vizsgálata, azután az úgynevezett *recurso de amparo*, amelynek sajátos szabályozása alapján az Alkotmánybíróság jogosult kivizsgálni a szabadságjogok és alapvető jogok megsértésével kapcsolatos rendkívüli panaszt (*amparo*). Ezt a panaszt – az ombudsman és a főügyész mellett – jogosult előterjeszteni minden természetes vagy jogi személy, aki törvényes érdekre hivatkozik. A testület hivatott az alkotmányos szervek közötti hatásköri konfliktusok rendezésére is. Végül a testület elé kerülhet az alkotmányosság előzetes vizsgálata (nemzetközi szerződések esetén).

Portugáliában csak évekkel a rendszerváltás után, 1982-ben állították fel az Alkotmánybíróságot. Hatásköre alapvetően a jogszabályok alkotmányossági vizsgálata, emellett sajátos feladatai is vannak: választási bíráskodás, politikai pártok nyilvántartása, politikai tisztségviselők jövedelmének ellenőrzése, a köztársasági elnök halálának vagy fizikai alkalmatlanságának megállapítása.

c) Franciaország – preventív alkotmánybíráskodás

Franciaországban az 1958. évi alkotmány rendelkezett az Alkotmánytanács (*Conseil constitutionnel*) létesítéséről, amelynek hatásköre – eltérően az alkotmánybíráskodás eddig tárgyalt, klasszikus európai modelljétől – gyakorlatilag kimerül a törvények előzetes kontrolljában. Ez a testületet kifejezetten a politikai döntéshozatal részévé teszi. Az Alkotmánytanács e sajátos hatásköri korlátok között is nagymértékben hozzájárult a szabadságok és alapjogok védelméhez.

d) Újabb kísérletek

A Benelux-államokban lassan vert gyökeret az alkotmánybíráskodás intézménye. Elsőként Belgiumban, hosszú és összetett folyamat eredmé-

nyeként, vezették be az alkotmánybíráskodás sajátos és korlátozott formáját. Ez összefüggött az eredetileg 1831. évi alkotmány legutóbbi reformjával, amelynek nyomán Belgium szövetségi állammá alakult. Az 1984-ben létrehozott bírói testület fő feladata a hatásköri összeütközések megelőzése volt (innen is a neve: *Cour d'Arbitrage*). A testület működésének kedvező fogadtatása után 1988-ban kiterjesztették a hatáskörét, bár a jogszabályok alkotmányellenességét továbbra is csak meghatározott alkotmányos szakaszok sérelme esetében állapíthatja meg. Ekkor nyílt meg magánszemélyek számára a lehetőség, hogy a bírósághoz forduljanak.

Európa legfiatalabb alkotmánybíróságának felállítására 1997-ben Luxemburgban került sor.³

e) Alkotmányossági vizsgálat rendes bíróságok előtt

Több uniós országban törvények és más jogszabályok alkotmányosságának vizsgálatára nem hoztak létre önálló alkotmánybíróságot. A skandináv országokban – Finnország kivételével – a legfelsőbb bíróságok gyakorolnak vagy gyakoroltak a múltban szerény keretek között valamiféle alkotmányossági kontrollt. Dániában az alkotmányellenesség kimondására konkrét ügyben és csak adott ügyre nézve kerülhet sor. Svédországban a Legfelsőbb Bíróság és a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság gyakorol ilyen funkciót. Görögországban rendes bíróságok előtt lehet a törvények alkotmányosságát megtámadni, de felállították a Különleges Felsőbíróságot, amely végső soron dönt a vitás alkotmányossági kérdésekben. Írországban a Legfelsőbb Bíróság dönt egyebek között a törvényi rendelkezések alkotmányosságáról és az alkotmányos jogokról. A rendes bírósági szervezet csúcán álló bíróságok igen ritkán mondják ki valamely rendelkezés alkotmányellenességét.

f) Az alkotmánybíráskodás elutasítása

Finnországban a törvényhozás egyik bizottsága felügyeli a törvények alkotmányosságát. Hollandia alkotmánya kizárja a törvényhozás bírói felülvizsgálatát. Nagy-Britanniában a kartális alkotmány hiánya logikailag is lehetetlenné teszi az alkotmánybíráskodást.

Az uniós országok áttekintése azt erősíti meg, hogy az országok többségében a jogállam alapvető intézménye az alkotmánybíróság, vagy annak megfelelő szerv. A konkrét megoldások terén az országok között eltérések mutatkoznak. Ahol alkotmánybíróság működik, ott törekszenek a Kelsen által megfogalmazott cél megvalósítására, vagyis az alkotmányos rend helyreállítására a legfőbb törvényt sértő jogszabályok megsemmisítésével. Jelentős az elmozdulás az eredeti politikai alkotmánybíráskodástól abba az irányba, amely az állampolgároknak lehetőséget teremt egyedi alkotmányos panaszuk orvoslására.

A CSATLAKOZÁSRA VÁRÓ ORSZÁGOK

Az uniós országokénál jóval egyértelműbb az alkotmánybíróságoknak tulajdonított szerep a csatlakozásra készülő országokban. Jól érzékelhető ez abból a tíz országvéleményből is, amelyet az Európai Unió társult országairól 1997 nyarára készített el az Európai Bizottság. A tíz társult ország köztudottan: Bulgária, Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Románia, Szlovákia és Szlovénia. 1993 júniusában Koppenhágában tartott ülésén a tagállamok kormányfőiből álló Európai Tanács (European Council) megállapította azt a követelményrendszert, amelynek a társult közép-kelet-európai országoknak meg kell felelniük, amennyiben az Európai Unió tagjaivá kívánnak válni. Ez új fejlemény a csatlakozások történetében; Görögország, Spanyolország vagy Portugália – akkor szintén fiatal és még bizonytalan jövőjű demokráciák, viszont működő piacgazdaságok – csatlakozásánál ilyen egységes követelményrendszer felállítására nem került sor, hanem egyedi szempontok alapján születtek a döntések. A stabil demokráciájú és gazdaságú Ausztria, Finnország, Svédország esetében értelemszerűen nem merült fel a kérdés. A tíz közép-kelet-európai társult ország esetében azonban a koppenhágai elvek egységes követelményrendszert állítanak fel. Ennek három eleme: a politikai követelményrendszer, másodszorban a működőképes piacgazdaság megléte, harmadszorban pedig az európai uniós tagsággal járó kötelezettségek vállalásának képessége. A koppenhágai elvek újdonsága az, hogy először került egyértelműen megfogalmazásra politikai követelmények egyfajta katalógusa a csatlakozásra készülő országokkal szemben.

A tíz társult ország közül kilencben működik alkotmánybíróság, többé-kevésbé a klasszikus osztrák modell szerinti hatáskörrel. A legrégebbi a szlovén Alkotmánybíróság, mely eredetileg 1964 óta működik, akkor alakultak meg Jugoszláviában a szövetségi Alkotmánybíróság mellett a tagállamok alkotmánybíróságai is. Természetesen az önálló Szlovénia 1991. évi alkotmánya alapján működő testület a korábbinál jóval szélesebb hatáskörrel rendelkezik.

Még szintén a szocialista politikai rendszer idején hoztak létre Alkotmánybíróságot Lengyelországban, amely az alkotmányellenességet kimondhatta, de a törvényt nem semmisíthette meg, arról a törvényhozás döntött. Ezért új fejezetet nyitott e testület működésében az 1997. évi új alkotmány, amely már valódi, törvénymegsemmisítési jogkörrel ruházta föl.

Az ilyen értelemben teljes hatáskörű alkotmánybíróságok közül elsőként a magyar alakult meg 1991-ben. Bulgáriában 1991, Romániában 1992, Litvániában 1993, Lettországban 1996 óta működik alkotmánybíróság. Csehszlovákia Alkotmánybírósága az ország szétválásával megszűnt, 1993-ban Csehországban és Szlovákiában egyaránt új alkotmánybíróság alakult. Észtországban 1992 óta a Legfelsőbb Bíróságnak speciális, a Legfelsőbb Bíróság elnöke által vezetett öttagú tanácsa vagy a testület teljes ülése dönt az alkotmányossági kérdésekben.

Az országvélemények az alkotmánybíráskodás témájában kiemelik; hogy Romániában az alkotmánybírósági döntéseket a parlament kéthar-

madós többséggel felülbíráhatja, „ami a legfőbb akadálya a valódi alkotmányossági kontrollnak”. Bulgária esetében az országvélemény megemlíti, hogy magánszemélyek nem fordulhatnak az Alkotmánybírósághoz. Észtország Legfelsőbb Bíróságának (mint Alkotmánybíróságként is eljáró szervnek) nagy szerepet tulajdonít az országvélemény a demokrácia és a jogállam fenntartásában. Lengyelország esetében üdvözlö az Alkotmánybíróság hatáskörének kiteljesítését, ugyanakkor rosszállóan megjegyzi, hogy ez a rendelkezés csak két év múlva fog életbe lépni. Kifejezetten dicséri a cseh Alkotmánybíróság működését, akárcsak a szlovént. A litván bíróság hatáskörét értékelés nélkül írja le, nem kommentálja azt a tényt sem, hogy magánszemélyek nem fordulhatnak az Alkotmánybírósághoz. Lettország Alkotmánybíróságát még nem lehetett érdemben értékelni, azt azonban kifogásolja a vélemény, hogy bíróságok és magánszemélyek nem fordulhatnak közvetlenül a testülethez. Szlovákia Alkotmánybíróságáról kifejezetten jó véleményt ad az Európai Tanács, kiemeli nagyon aktív szerepét abban, hogy az államhatalmi ágak közötti egyensúlyt megőrizze és az alkotmány tiszteletére szorítsa őket.

A tíz országvélemény azt tükrözi, hogy az uniós országok eltérő megoldásai ellenére a csatlakozni kívánókkal szemben követelményként támasztják az alkotmánybíráskodás valamilyen formájának meglétét. Két konkrét elvárás is kitűnik a vélemények összevetéséből: az alkotmánybíróságnak legyen lehetősége az alkotmányellenes törvény megsemmisítésére, azt a törvényhozás ne bírálhassa felül; az állampolgároknak legyen lehetőségük arra, hogy közvetlenül az alkotmánybírósághoz fordulhassanak.

A MAGYAR ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG NEMZETKÖZI MÉRCÉVEL

A magyar Alkotmánybíróság 1989-ben a rendszerváltás és a jogállamiság kiépítése sajátos történelmi feltételei között jött létre. Hatásköre és gyakorlati működése mindenben megfelel az uniós követelményeknek és a „valódi” alkotmánybíróságok ismérveinek.

Az Alkotmánybíróság mindenkire kötelező és megfellebezhetetlen határozatokat hoz. Az alkotmányellenes törvényeket megsemmisíti.

A magyar Alkotmánybíróságról elterjedt az a vélemény, hogy nemzetközi összehasonlításban is az egyik legszélesebb hatáskörrel rendelkező testület. Ez az állítás túlzás, és figyelmen kívül hagyja azt, hogy a testület hatalma nem összességében nagy, hanem inkább aránytalan. Ennek történeti okai vannak. Hatáskörének kialakításakor arra is tekintettel kellett lenni, hogy e testületnek egy ideig a régi, nem legitim parlament ellenőreként is kellett szolgálnia. Miután az alkotmánybíróságról szóló szabályozás kialakításakor, 1989 nyarán az akkori ellenzéki erők bizonytalanok voltak a demokratikus választások kimenetelét illetően, nyilván garanciákat kerestek a majdani parlamenttel és kormánnyal szemben is. A magyar Alkotmánybíróság tevékenységének középpontjába a jogszabályok absztrakt alkotmányossági vizsgálata került. Ezt ráadásul a szó

szoros értelmében bárki indítványozhatja, nem követelmény sem a magyar állampolgárság, sem az ügyben való jogi érdekelttség. Ezzel a szinte egyedülálló magyar megoldással a polgár is mintegy részesévé vált a régi jogrendszer átalakításának. Ilyen populáris akció nyomán számos olyan alkotmánybíróági döntés született, amelyek vagy az állami szervezetrendszer, de még inkább az alapvető emberi jogok szabályozását döntően befolyásolták. Ilyen állampolgári indítvány nyomán került sor a közigazgatási bíraskodás kialakítására Magyarországon, így szűnt meg a halálbüntetés, és születtek meg az adatvédelem, a tulajdonjog vagy a véleménynyilvánítási szabadság alkotmányos elvei is. Az alkotmányellenesség utólagos megállapítását kezdeményező indítványban javasolni lehet a kifogásolt jogszabály teljes vagy részbeni megsemmisítését. Az utólagos normakontroll kezdeményezője lehet a bírósági eljárás felfüggesztése mellett a bírósági eljárás megindítását megelőzően az ügyben alkotmányellenesnek ítélt jogszabályt kellene alkalmaznia.

A magyar Alkotmánybíróság hatáskörének egysúlyát épp az borítja föl, hogy amilyen tág lehetőségei vannak a magánszemélyeknek az absztrakt normakontroll indítványozására, olyan szűk ez a lehetőség az egyedi, konkrét ügyben történő jogorvoslatra. Az alkotmányban biztosított jogainak megsértése miatt alkotmányjogi panasszal fordulhat az Alkotmánybírósághoz az, akinek jogsérelme egy alkotmányellenes jogszabály alkalmazása folytán következett be, és egyéb jogorvoslati lehetőségeit már kimerítette. Vagyis a magyar alkotmánybíróági szabályozás nem ismeri az úgynevezett közvetlen panaszt, ami azt jelenti, hogy valaki alapjogaiban érzi sértve magát egy közigazgatási vagy bírói aktus által, anélkül, hogy a konkrét döntés alapjául szolgáló norma alkotmányellenességét is állítaná egyszérmind. Az alkotmányjogi panasz így saját ügy kapcsán indított normakontroll. A magyar panaszmegoldás szükségszerű következménye, hogy az Alkotmánybírósághoz beérkező indítványok egy százalékát sem tették ki a panaszbeadványok.

A magyar Alkotmánybíróság hatáskörével kapcsolatos legnagyobb probléma az, hogy e hatáskörök – a többi központi állami szervtől eltérően – nem az Alkotmányban szerepelnek, hanem az Alkotmánybíró-ságról szóló törvényben. Ennek szintén történeti oka van. 1989-ben úgynevezett „alkotmányerejű törvényben” szabályozták a testület hatáskörét, működését és szervezetét. Ezt a jogforrási kategóriát egy 1990. évi alkotmánymódosítás megszüntette. Az Alkotmánybíró-ságról szóló törvény ugyan megmaradt minősített többséget kívánó törvénynek, de ez mégsem alkotmányos rangú jogszabály; más szóval, az Alkotmánybíró-ság hatáskörének megváltoztatása, akár csökkentése csak törvénymódosítást és nem alkotmánymódosítást igényel. Ez garanciális szempontból aggályos.

Ugyancsak rendezetlen az alkotmánybírák megválasztásának folyamatossága. A hatályos szabályozás szerint az alkotmánybírák személyére a parlamenti pártok frakcióinak egy-egy tagjából álló jelölő bizottság tesz javaslatot. A bizottság paritásos összetétele az erősebb pártok nagyobb befolyását hivatott kiküszöbölni a bírák kiválasztásában. Ez is egyfajta garanciája a politikai alkotmánybíráskodás veszélyei elkerülésének.

A parlament azonban éveken keresztül képtelennek bizonyult az 1994 óta üres két hely betöltésére, és többször alakult ki patthelyzet az ellenzéki többségű jelölőbizottság és a plénum között.

A bíróságok között értékeli az Európai Unió országvéleménye az Alkotmánybíróság működését is, és kritikus észrevételt tesz az alkotmánybírák választásával kapcsolatos nehézségekre, utalva arra is, hogy az 1998-ban várható üresedések esetén ezek a problémák feltehetően ismétlődni fognak, a bírák megválasztásának az Országgyűlés nem tud majd kellő időben eleget tenni.

Az Alkotmánybíróság hatáskörét és működését nemzetközi elismerés övezi, sőt mondhatni, hogy a testület működésének nemzetközi visszhangja kedvezőbb és szakmailag elismertebb, mint a gyakran politikai indulatoktól táplált hazai fogadtatás.⁴

A CSATLAKOZÁS UTÁNI ESETLEGES VÁLTOZÁSOK

Az alkotmánybíróságnak az adott ország politikai rendszerén belül elfoglalt helye mellett témánk szempontjából a másik meghatározó tényező az, hogy az alkotmánybírói gyakorlat miként viszonyul a közösségi intézmény- és jogrendszerhez.

Az alkotmány és a belső jog, illetve a közösségi jog, továbbá a hazai bíróságok, az Alkotmánybíróság és az európai Court of Justice viszonyának alakulása külön tanulmány tárgya lehetne, e helyütt csak utalok a közösségi jog nemzeti jogrendbe illesztésének hosszú és bonyodalmas folyamatára.⁵ Az alapvető probléma e téren az, hogy a luxemburgi székhelyű Európai Bíróság (Court of Justice) joggyakorlata úgy határozza meg a közösségi jog és a belső jogok viszonyát, hogy egyértelmű elsőbbséget biztosít a közösségi jognak. Teszi ezt annak ellenére, hogy a közösségi jog elsőbbségének és közvetlen alkalmazásának elvét a közösséget konstituáló szerződések nem tartalmazzák (ami okot szolgáltat a Bíróság aktivizmusának vádjához). A Bíróság határozott érveléssel valamennyi tagállami bíróság köteletségévé tette a közösségi jog közvetlen alkalmazását.

Mi a problémák forrása? Az a fajta esetlegesség, hogy a Közösség alapjait jelentő szerződések – a tagállamok általi ratifikálás ellenére – olyan rendelkezéseket tartalmazhatnak, amelyek a nemzeti alkotmányokba ütköznek. A másik esetlegesség abból fakad, hogy a nemzeti és a közösségi jog viszonyának rendezésére vagy befolyásolására törekvő alkotmánybírók (legfelsőbb bíróságok) hatáskörüknel fogva csak alkalmilag találkoznak a támadott rendelkezésekkel. Az igazi nehézség azonban akkor áll elő, ha alkotmány rendelkezésébe ütközik valamely közösségi jogszabály.

Németországban az Alkotmánybíróság folyamatosan definiálja a közösségi jog és a német alaptörvény viszonyát. A német Alkotmánybíróság tesztjének lényege, hogy a közösségi jog elsőbbségét csak akkor ismeri el, ha az az emberi jogok védelmének legalább azt a szintjét biztosítja, mint a német alaptörvény. A legutóbbi idevonatkozó, úgynevezett

maastrichti döntés⁶ fenntartotta az Alkotmánybíróság jogát arra, hogy ne csak a német állam, hanem az európai közösségi szervek által alkotott normák alkotmányosságát is ellenőrizze, amikor azok a Németországban biztosított alapvető jogokat érintik. Ugyanakkor az Alkotmánybíróság az Európai Bírósággal „együttműködve” gyakorolja hatáskörét. Általánosabb szinten a bíróság arra a következtetésre jutott, hogy a Maastrichti Szerződés a demokratikus elvek megfelelő kiterjesztése nélkül hozta létre az európai integráció új szintjét. Ez az 1993. évi híres döntés kétségtelenül eltért az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlatától.⁷ Az Alkotmánybíróság, még tovább lépve, 1995-ben kimondta⁸, hogy a szövetségi állam kötelessége a Német Szövetségi Köztársaság jogainak védelme az Európai Közösséggel szemben. Ha a belső jog szintjén az alaptörvény valamely tagállam részére tart fenn kizárólagos jogalkotási hatáskört, a szövetségi állam köteles a tagállamot megvédeni a Közösséggel szemben.

Olaszországban az alkotmány 11. cikkelye teszi lehetővé a közösségi jog belső alkalmazását.⁹ Az olasz Alkotmánybíróságnak a közösségi jog státuszára vonatkozó döntései jól érzékeltetik, hogy vég nélküli folytatásos történetről van szó. Hosszadalmas előzmények és vargabetűk után a Corte Costituzionale 1984-ben állapította meg mérföldkőnek minősülő ítéletében, hogy a közösségi szerződés (Római Szerződés) rendelkezéseit és a közösségi iránymutatásokat elsőbbség illeti meg a belső joggal szemben, és azok közvetlenül alkalmazhatók. A luxemburgi bíróságra utalva az ítélet megállapítja, hogy más alapról indul ki, tudniillik a közösségi jog és a nemzeti jog egységéből, de az olasz alkotmánybíróság egyetért az Európai Bírósággal abban, hogy a Szerződésből eredő normák közvetlenül hatályosulnak a belső jogban, és az olasz rendes bíróknak alkalmazniuk kell őket még akkor is, ha ellentétesek az olasz joggal. Ezzel az olasz gyakorlat összhangba került az Európai Bíróság híres döntésével¹⁰, mely szerint valamennyi nemzeti bíróságnak alkalmaznia kell a közösségi jog rendelkezéseit, és szükség esetén meg kell tagadni a közösségi joggal ellentétes belső szabály alkalmazását. A döntés értelmében az, hogy a közösségi joggal ellentétes belső jogszabályok mellőzésének kimondása nem az alkotmánybíróságok monopóliuma. Az olasz Alkotmánybíróság ezzel annak vizsgálatát, hogy a belső jog összhangban áll-e a közösségi joggal, a rendes bíróságok hatáskörébe utalta, magának továbbra is a törvények alkotmányossági vizsgálatát tartotta fenn. Ez hasonló a német megoldáshoz¹¹. Ugyanakkor az olasz alkotmánybíróság figyelemztetett arra, hogy a korábbi döntésében¹² foglaltakat fenntartva, a szuverenitás korlátozása ellenére a Római Szerződés és az alkotmányos alapelvek összhangjának vizsgálata az Alkotmánybíróság hatásköre. Ezzel a testület a közösségi jog felsőbbbségének elismerése ellenére védelmébe veszi polgárainak alapjogait és a jogállamiság alapelveit (Stein 1981:16).

Az olasz Alkotmánybíróság azóta folyamatosan érvényesíti azt a megoldást, hogy a közösségi jogba ütköző hazai jogszabályt nem nyilvánítja alkotmányellenesnek, hanem a rendes bírót arra ösztökéli, hogy ne alkalmazza az érintett szabályt¹³.

Franciaországban a különböző bíróságok és más állami szervek sokréttű gyakorlatot dolgoztak ki a közösségi jog értékelésére, azonban a különböző felfogásokban közös az, hogy a közösségi jog nem sértheti a köztársaság alapintézményeit és az alkotmányt, és a törvényhozó hatalom átruházása nem vezethet az alapvető jogok védelmének gyengüléséhez. 1992-ben a francia Alkotmánytanács (Conseil Constitutionnel) két ítéletben értékelt a Maastrichti Szerződés alkotmányosságát. Ennek során dolgozta ki az Alkotmánytanács azokat a fenti elveket, amelyek a nemzetközi egyezmény és az alkotmány viszonya megítélésül alapul szolgáltak¹⁴. Ennek alapján az Alkotmánytanács a Maastrichti Szerződést három ponton találta az alkotmánnyal ellentétesnek: más államok polgárainak választójoga a helyi választásokon; a gazdasági és pénzügyi unió; a Közösségen kívüli bevándorlás. Ezeket az ellentmondásokat csak alkotmánymódosítással lehet feloldani¹⁵. A francia Alkotmánytanács ugyanakkor nem ítélte a nemzetközi szervezeteken túlmutató kvázi-föderációnak az Európai Közösséget (Berke 1996a:16–28). Ezzel együtt, és a Szerződés alkotmányellenesnek minősítése ellenére a francia Alkotmánytanácsot úgy értékélik, hogy döntésciben magáévá tette a francia bírácoknak a közösségi joggal szemben egyre engedékenyebb szemléletét. Az alkotmánytanácsi döntések miatt 1992. júniusában végrehajtott alkotmánymódosítás eredményeként a francia alkotmány (88. cikk) szövetségként említi és elismeri az Európai Unió létét (Oliver 1994:23).

Nézzünk néhány más uniós országból is egy-két példát a vonatkozó gyakorlatra.

Nagy-Britanniában a Lordok Háza 1990-ben, az úgynevezett *Factortame*-ügyben kimondta, hogy az Egyesült Királyság bírósága köteles hatálytalanítani a belső jog bármely szabályát, ha beleütközik a közösségi jog közvetlenül alkalmazandó szabályába.

Ausztriában az Alkotmánybíróság egyik utóbbi döntése a különböző bíróságok együttműködési kötelezettségéről szól, amikor kiterjeszti a „törvényes bíró” (gesetzlicher Richter) fogalmát az Európai Közösség Bíróságára is. A hazai bíróságot köti az Európai Bíróság előzetes döntése a közösségi jog értelmezéséről (Római Szerződés 177.).

Dániában, ahol – szűk körben – a rendes bíróságok vizsgálhatják a parlamenti törvények alkotmányosságát, több állampolgár pert indított a miniszterelnök ellen, mert szerintük a Maastrichti Szerződés törvénybeiktatása megsértette a dán alkotmány 20. cikkelyét, amelyet ezért előzőleg módosítani kellett volna. Az ügyet tárgyaló bíróság azzal utasította el a keresetet, hogy a benyújtó állampolgároknak nem fűződött semmilyen különös jogi érdekük a perindításhoz. Fellebbezés után a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy az uniós szerződés a törvényhozó hatalom átruházását jelentő számos ügyben, ezért az a dán lakosság számára életbevágó fontosságú. Erre tekintettel kötelezte a bíróságot a kereset érdemi tárgyalására.

Svédországban a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság mondta ki a közösségi jog elsőbbségét a belső rendelkezésekkel szemben 1996-ban.

A magyar Alkotmánybíróság, az esetleges csatlakozást jóval megelőzően találta szembe magát hasonló kérdéssel, mint amely az uniós tagál-

lamok bíróságait foglalkoztatja. 1996-ban indítvány érkezett az Alkotmánybírósághoz, amelynek központi kérdése arról szól, hogy az európai közösségi jog érvényesülhet-e egy társult országban a tagállamokéhoz hasonló módon¹⁶. Az Alkotmánybíróság eddig – előkérdésként – azt tisztázta, hogy:

1. utólagos alkotmányossági vizsgálat tárgya lehet a nemzetközi szerződést kihirdető jogszabály,

2. az alkotmányossági vizsgálat a nemzetközi szerződésre is kiterjed,

3. ha az Alkotmánybíróság a nemzetközi szerződést vagy valamely rendelkezését alkotmányellenesnek találja, megállapíthatja a nemzetközi szerződést kihirdető jogszabály alkotmányellenességét,

4. az alkotmányellenességet megállapító határozat nem befolyásolja a nemzetközi kötelezettségvállalást,

5. a jogalkotónak kell megteremtenie, akár az alkotmány módosításával, a vállalt nemzetközi kötelezettség és a belső jog összhangját¹⁷.

Természetesen a felfokozott várakozás a tartalmi kérdés elbírálását előzi meg. Ez a döntés mintegy előrevetíti azt feladatot, amely az esetleges csatlakozás után a magyar Alkotmánybíróságra hárul a nemzeti alkotmány és az európai közösségi jog viszonyának tisztázásában.

ÖSSZEFOGLALÁS

1. Az Alkotmánybíróság léte nem szükségszerű eleme az uniós országok intézményrendszerének, azonban ahol működik, a jogállamiság alapintézményének számít. Az alkotmánybíráskodásról mint kompatibilitási követelményről csak tág értelemben beszélhetünk, e szervek működésének szoros értelemben vett egységes sztenderdje nincs. Az Európai Unió illetékesein kívül az Európa Tanács és magának az európai alkotmánybíróóságoknak a szövetsége kíséri figyelemmel az alkotmánybíróóságok működését az egyes országokban.

2. A csatlakozásra váró országokkal szemben – a demokratikus intézményrendszer stabilitásának fokmérőjeként – határozott elvárás a törvények alkotmányossági felülvizsgálatának valamilyen módja, amely lehetőleg biztosítja az állampolgári indítványozás lehetőségét is. Mint éppen Magyarország példája mutatja, az Unió figyelmét nem kerülik el az Alkotmánybíróság működését nehezítő politikai szándékok és mulasztások.

3. A magyar Alkotmánybíróság – a működését szükségszerűen kísérő politikai indíttatású és szakmai kritikák ellenére – hazai és nemzetközi tekintélyt vívott ki. Hatásköre – mint a legtöbb alkotmánybíróóságé – egyedi vonásokat is mutat, de összességében szervesen illeszkedik az alkotmánybíráskodás európai felfogásába.

4. Az esetleges uniós csatlakozást követően a magyar Alkotmánybíróság a Közösség országainak hasonló intézményei sorsában fog osztozni, és döntő szava lesz a magyar Alkotmány és a belső jog, illetve a közösségi jog, továbbá a hazai bíróságok, maga az Alkotmánybíróság és az európai Court of Justice viszonyának kialakításában. A magyar Alkotmány-

bíróság már elindult ezen az úton: nagy nemzetközi érdeklődés közepette először foglalkozik a csatlakozásra váró országok közül a közösségi jog és a hazai jog viszonyának kérdésével.

JEGYZETEK

- ¹ Marbury v. Madison, lásd Cranch 137 (1803)
- ² A három alkotmánybíróság magyar nyelvű részletesebb bemutatására lásd Favoreu művének fordítását (Favoreu 1995: 70-102).
- ³ Loi du 27 juillet 1997 portant organisation de la Cour Constitutionnelle, Memorial (Journal Officiel du Grand-Duché de Luxembourg), 13 aout 1997.
- ⁴ Németországban 1995-ben jelent meg válogatás a magyar döntésekből (Brunner-Sólyom 1995), a külföldi jogrendszerek iránt kevésbé érdeklődő Egyesült Államokban pedig jövőre jelenik meg angolul hasonló kötet; amerikai egyetemeken, így a Yale jogi karán oktatják a magyar alkotmánybírósági gyakorlatot. A kedvező nemzetközi visszhang példája Zifcak 1996.
- ⁵ A következő fejtegetésekhez lásd Berke 1996a, Berke 1996b, Kende 1995, Battis 1995.
- ⁶ BVerfGE 89, 155
- ⁷ BVerfGE 37, 271; 58,1; 73, 376.
- ⁸ BVerfGE 92, 203
- ⁹ "Olaszország ... más államokkal egyenlő feltételek mellett hozzájárul szuverenitása korlátozásához egy olyan rendszer létrehozása érdekében, amely biztosítja a békét és a nemzetek közötti igazságosságot;..."
- ¹⁰ Amministrazione delle Finanze dello Stato v. Simmenthal, Case 106/77 (1978) E:C:R: 629.
- ¹¹ Sentenza 5 Giugno 1984, N. 170, in Giurisprudenza Costituzionale, 1984, I, 1103 skk.
- ¹² Sentenza 18 Dicembre 1973, N. 183, in Giurisprudenza Costituzionale, 1973, 2402 skk.
- ¹³ Több mint tíz ítélet hívható fel, legutóbb Sentenza 30 Marzo 1995, N. 94, Gazzetta Ufficiale, N. 14.
- ¹⁴ Az 1958. évi francia alkotmány 52-55. cikkei szabályozzák a nemzetközi szerződésekkel. Ezen belül az 55. cikk kimondja: „A szabályosan megerősített és jóváhagyott szerződések, valamint egyezmények kihirdetésüket követően a törvények felett állnak, feltéve, hogy ezeket a másik fél is alkalmazza.”
- ¹⁵ 92-308 (1992), Journal Officiel de la République Française 5354. Lásd a francia ítéletekről Oliver 1994 kiváló összefoglalóját.
- ¹⁶ Az indítványt a fentiek szerint ismerteti Berke, 1996b, 48. A dolgozat a beadvány szerzőjét nem nevesíti, így azt én sem teszem.
- ¹⁷ 4/1998. (I. 22.) AB határozat, Az Alkotmánybíróság Határozatai, 1997/1. szám, 10. old.

HIVATKOZÁSOK

- Battis, Ulrich-Tsatos, Dimitris-Stefanou, Dimitris (Hrsg.) 1995, Europäische Integration und nationales Verfassungsrecht. Baden-Baden: Nomos.
- Berke Barna 1996a, National Legal Orders Facing Community Law: Encounters, Adjustments, Reservations. In Ferenc Mádl-Peter-Christian Müller-Graff (eds.), *Hungary - From Europe Agreement to a Member Status in the European Union*, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1996
- 1996b, Az európai közösségi jog alkotmányos korlátai. In: Mádl Ferenc (szerk.), *Európai jogi tanulmányok 2*. Budapest: ELTE, 9-49.

- Brunner, Georg – Sólyom László 1995, *Verfassungsgerichtsbarkeit in Ungarn*, Baden-Baden: Nomos
- Cappelletti, Mauro 1971. *Judicial Review in the Contemporary World*, Indianapolis: Bobbs-Merrill
- Currie, David 1988, *The Constitution of the United States. A Primer for the People*. Chicago: University of Chicago Press
- Favoreu, Louis 1995, Az alkotmánybíróságok. In: Paczolay Péter (szerk.), *Alkotmánybíráskodás – alkotmányértelmezés*. Budapest, 53–116.
- Friedrich, Carl J. 1955, 'The Political Theory of the New Democratic Constitutions, In: Arnold J. Zurcher (ed.), *Constitutions and Constitutional Trends Since World War II*, New York: New York University Press
- 1967, *The Impact of the American Constitution Abroad*, Boston: Boston University Press
- Geiger, Willi 1980, *Recht und Politik im Verständnis des Bundesverfassungsgerichts*, Bielefeld: Giesecking Verlag
- Kelsen, Hans 1928, La garantie juridictionnelle de la Constitution, *Revue de Droit Public*, 197–257.
- 1988, *Tiszta Jogtan*. Budapest: ELTE ÁJK
- Kende Tamás (szerk.), *Európai közjog és politika*, Osiris-Századvég, 1995, 351–367.
- Leibholz, Gerhard 1965, *Politics and Law*, Leyden: A. W. Sythoff
- Oliver, Peter 1994, The French Constitution and the Treaty of Maastricht. *International and Comparative Law Quarterly*, 1–25.
- Schweitzer, Carl-Christoph et al. (eds.) 1984, *Politics and Government in the Federal Republic of Germany*, Leamington: Berg Publishers
- Stein, Eric 1981, Lawyers, Judges, and the Making of a Transnational Constitution. *The American Journal of International Law*, 1–27.
- Zifcak, Spencer 1996, Hungary's Remarkable, Radical, Constitutional Court, *Journal of Constitutional Law in Eastern and Central Europe*, 1, 2–56.

